

THE INTERACTION OF LANGUAGE AND CULTURE IN THE PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

D. Alibekov¹

¹ Turin Polytechnic University in Tashkent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5055191>

ARTICLE INFO

Received: 20th June 2021

Accepted: 25th June 2021

Online: 30th June 2021

KEY WORDS

communication,
communication, culture,
intercultural
communication, nation
mentality, definitive
analysis,
lingvoculturology,
dictionary,
anthropocentric
paradigm

ABSTRACT

This article analyzes the relationship between language and culture in the context of intercultural communication, which caused widespread discussion among linguists in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. Language and culture are inseparable and interdependent phenomena, and the study of their interrelation has always been an important issue in linguistics. In particular, it is important to study the specifics of language and cultural relations in the context of intercultural communication.

МАДАНИЯТЛАРАРО КОММУНИКАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ТИЛ ВА МАДАНИЯТНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТИ

Д. Алибеков¹

¹ Тошкент шаҳридаги Турин Политехника Университети

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-iyun 2021

Ma'qullandi: 25-iyun 2021

Chop etildi: 30-iyun 2021

KALIT SO'ZLAR

мулоқот,
коммуникация,
маданият,
маданиятлараро
коммуникация, миллат
менталитети,
дефиницион таҳлил,
лингвокультурология,
луғат, антропоцентрик
парадигма

ANNOTATSIYA

Мазкур мақолада 20 аснинг иккинчи ярми 21 аснинг бошларида тилшунослар орасида кенг муҳокамага сабаб бўлган тил ва маданиятнинг ўзаро муносабати маданиятлараро мулоқот доирасида таҳлил қилинади. Тил ва маданият бир-биридан ажралмас ва бир-бирини тақозо этувчи ҳодисалар бўлиб, уларнинг ўзаро алоқасини ўрганиш ҳамини тилшуносликнинг муҳим масалаларидан бўлиб келган. Хусусан, тил ва маданият алоқадорлигининг ўзига хос хусусиятларини маданиятлараро мулоқот контекстида ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга.

Кириш. Тил ва маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги ва бир-бирига таъсирини ўрганиш замонавий тилшуносликда анча қизиқарли ва долзарб масалалардан ҳисобланади. Тил инсонлар орасидаги мулоқотнинг энг муҳим воситасидир. Тилсиз инсоний мулоқот мавжуд бўла олмайди, мулоқотсиз эса жамият ҳам инсон ҳам мавжуд бўла олмайди. Тилсиз тафаккур ҳам бўлмайди, яъни инсон борлиқни ва унда ўзини англай олмайди.

Материал ва методлар. Маълумки, тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги масаласи В. Гумбольдт, К. Фосслер, Л.Вейсгербер, ака- ука Гриммлар, А.А. Потенбня, Ф. Боас, Э. Сепир, Б. Уорф каби машхур тилшунослар томонидан тадқиқ қилинган. Ушбу олимлар орасида XIX асрнинг бошларида фаолият олиб борган В. Фон Гумбольдтнинг қарашлари алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда тил миллат маданияти, психологияси ва менталитетининг шаклланишига таъсир этувчи қурол эканлиги эътироф этилади.

Умумий тилшунослик фанининг асосчиси В. фон Гумбольдт тилшуносликни инсон ўрганадиган тарихий, фалсафий, этнографик фанлар қаторига қўшишга ҳаракат қилади. Унинг таърифича, тил мураккаб бир-бирига қарама-қарши бўлган сифат ва хусусиятларни ўзида мужассамлаштирган ҳодисадир, шунинг учун ҳам тилни илмий ўрганишда, унинг ҳақиқий моҳиятини тушунишда

антиномия методини қўллаш мақсадга мувофиқдир.¹

В. фон Гумбольдт ўзининг илмий тадқиқотларида “миллат руҳияти” ғоясини илгари суриб, унда миллат маданияти, унинг интеллектуал ва руҳий ўзига хослигига алоҳида аҳамият беради. У миллат руҳияти ва унинг тили ўхшаш бўлишига урғу беради. В. Гумбольдтнинг фикрича, тиллар орасидаги фарқ шунчаки белгилар тизими орасидаги фарқ бўлибгина қолмай, балки улар дунёни турлича ўзида акс эттиришга асосланмоғи лозим. Фикрини давом эттирар экан, у турли тиллар айнан бир нарсани турлича номламасдан, уни турлича тушуниши ва қабул қилишини эътироф этади. Сўз предметнинг номигина эмас, балки тил яратиш жараёни натижаси бўлиб, инсон руҳиятида шу предмет билан боғлиқ бўлган хис- туйғудир.

Гумбольдтнинг тил ва миллат руҳияти боғлиқлиги тўғрисидаги фикрлари XIX асрнинг иккинчи ярмида А.А.Потенбня томонидан давом эттирилган. Потенбнянинг фикрича, тиллар орасидаги фарқ нафақат уларнинг лисоний шакли, балки кейинги авлод ривожига кўрсатадиган таъсири билан фарқланади. Потенбня тилнинг фаолият характерини ҳам алоҳида таъкидлаб, тил тайёр фикрнинг ифодалаш воситаси эмас, балки яратиш қуроли деб ҳисоблайди. Олимнинг сўзининг маъноси тўғрисидаги фикрлари айниқса қизиқарли ва долзарб бўлиб, у сўзнинг предметлар

тўғрисидаги бизнинг билимимиз деб таърифлайди.ⁱⁱ

Тил ва маданиятни ўзига хос хусусиятларини ўрганувчи замонавий тилшуносликнинг антропоцентрик ёндашувга асосланган тармоғи бўлган лингвокультурологияда кўплаб бошқа фанлардан ўзлаштирилган методологик аппарат шаклланиб, у кластер таҳлил, концептуал таҳлил, доминантлик таҳлили каби изланиш методларидан иборат.ⁱⁱⁱ Бундан ташқари, замонавий лингвокультурологияга оид илмий тадқиқотларда лексик бирликларнинг дефиницион таҳлили методидан фойдаланиш анча самарали эканлиги кўзга ташланмоқда. Мазкур тадқиқот доирасида мазкур методдан фойдаланилади.

Натижалар. XX асрнинг сўнгги йилларига келиб, тил ва маданиятнинг ўзаро муносабати замонавий тилшуносликда энг долзарб масалаларидан бирига айланди. Ҳозирги кунда маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари турли тилшунослик аспектларида ўрганилмоқда, жумладан, тил тарихий хусусиятлари этник маданият воситасида миллат менталитетининг жонли мулоқот жараёнларида ўрганилмоқда.

Маданият тушунчаси лингвокультурология фанининг энг асосий тушунчаларидан бири бўлиб, ушбу сўз латинча *colere* сўзидан келиб чиққан бўлиб «тарбия, ривожланиш, культ» каби маъноларни англатади.^{iv}

С.Г. Тер-Минасова рус тилининг академик луғатига мурожат этар экан, маданият атамасининг етти хил

маънолари борлиги ва улардан тўрттаси лингвомаданият учун муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди. 1. инсоний жамиятнинг ишлаб чиқариш, жамоат ва маънавий ҳаётдаги ютуқлари йиғиндиси (моддий маданият). 2. Бирор бир хўжалик тармоғи ёки ақлий фаолиятнинг ривожланиш даражаси (деҳқончилик маданияти, нутқ маданияти, меҳнатнинг олий маданияти учун кураш). 3. Маърифатли инсон эҳтиёжлари учун мос келадиган яшаш шароитининг мавжудлиги (турмуш маданияти). 4. Маърифатлилик, билимлилик, ўқимишлилик.

Мазкур санаб ўтилган маънолар ичида маданият сўзининг биринчи маъносигина антропологик ёки этнографик мазмунга анча яқин. Маданиятшунослик нуқтаи назаридан бундаги ноаниқлик ижобий мазмундаги юқори натижани ифодаловчи ютуқ сўзидир. Ҳар қандай фундаментал фан сингари маданиятшунослик ҳам максимал даражадаги объективликка интилади ва баҳолашдан ўзини тияди. Шунинг учун ушбу нуқтаи назарга кўра “ютуқлар йиғиндиси” деб эмас, балки “фаолият натижалари йиғиндиси” деб айтилса тўғрироқ бўлади. Фикрини давом эттирар экан, муаллиф “маданият” сўзининг инглизча эквиваленти бўлган *culture* сўзини таърифлаш учун турли хил (Cambridge International Dictionary of English. Cambridge University Press, 1995, Collins COBUILD English Dictionary. Harper Collins Publishers, 1995, The Concise Oxford Dictionary. Oxford University Press, 1964, Dictionary of English Language and Culture. Longman Group Ltd., 1993, каби)

инглизча изоҳли луғатларга мурожаат қилади- “Инглиз тилидаги *culture* сўзининг таърифлари қуйидагилар:

Culture — the way of life, especially general customs and beliefs of a particular group of people at a particular time. *Youth / working-class / Russian / Roman / mass culture* (CIDE, 1995).

Culture. 1) Culture or a culture consists of the ideas, customs, and art that are produced or shared by a particular society (e.g. *He was a fervent admirer of Roman and Greek culture... the great cultures of Japan and China*). 2) A culture is a particular society or civilization, especially one considered in relation to its ideas, its art, or its way of life (e.g. *the rich history of African civilizations and cultures*) (COBUILD, 1995).

Culture — 1) the customs, civilization, and achievements of a particular time or people (*studied Chinese culture*) (COD, 1964).

Culture — the customs, beliefs, art, music, and all the other products of human thought made by a particular group of people at a particular time (*ancient Greek culture, a tribal culture, pop culture*) (DELIC, 1993).^v

Маданият атамаси антропологиянинг техник луғатидан олинган бўлиб, у жамият аъзоларининг яшаш тарзини тўлалигича қамраб олади. Инглиз тилидаги *culture* сўзининг барча таърифларида *customs* “урф-одат, анъана” сўзи такрорланади; *beliefs* “ишониш” сўзи ҳамда *the way of life* “яшаш тарзи” сўз бирикмаси тез-тез қўлланилади.

Маданият тушунчасига таъриф берилар экан, ўзбек тилшунос олимларининг қарашларини ҳам инобатга олиш лозим. Маданият атамаси “Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати” да қуйидагича таърифланади:^{vi} “Маданият (арабча шаҳарга оид, фаровон маскан, тараққиёт ўчоғи) – табиат ва ўзаро муносабатларда акс этадиган инсон фаолиятининг ўзига хос шаклини ифодалайдиган тушунча маданият алоҳида индивиднинг ҳаётий фаолияти (шахсий муносабат), ижтимоий гуруҳ ёки жамиятнинг фаолият усулини акс эттиради. Дастлаб маданият тушунчаси инсоннинг табиатга мақсадга мувофиқ тарзда таъсири (ерга ишлов бериш, табиий бойликлардан фойдаланиш ва ҳ.к.) ҳамда инсоннинг ўзини тарбиялаши ва билим олиш маъносида қўлланган бўлса, кейинчалик турли халқлар маданиятнинг ўзаро яқинлашуви, муносабатларининг ифодаси ўлароқ жаҳон маданияти, тамаддунлар маданиятлари пайдо бўлди. Маданият атамаси кенг маънода қўлланиб, жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий-маънавий ҳаётида қўлга киритилган ютуқларни, муайян халқ ёки ижтимоий гуруҳнинг маълум даврда эришган натижалари, ўқимишлилик, таълим-тарбия кўрганлик, зиёилик ва маърифатлилик ҳамда турмушнинг инсон эҳтиёжларига мос келадиган шароитлари мажмуини ифодалайди. Инсон фаолиятининг икки асосий тури –моддий ва маънавий яратувчанликка кўра, маданият моддий ва маънавий маданиятларга бўлинади. Моддий маданият моддий фаолиятнинг барча соҳалари ҳамда уларнинг ҳар бирида эришилган натижалар – меҳнат

қуроллари, турар жой, кундалик турмуш буюмлари, кийим кечак, транспорт, алоқа воситалари ва шу кабиларни ўз ичига олади. Маънавий маданиятга ақлий ва маънавий яратувчанлик соҳалари – билим, одоб – ахлоқ, таълим тарбия, ҳуқуқ, фалсафа, дин, нафосат, фан, санъат, адабиёт, фольклор, асотирлар ва шу кабилар киради. Уйғониш ва маърифатпарварлик даврида маданият етуқлиги деганда инсон ва жамият ҳаётида инсонпарварлик, маърифатпарварлик ғоялари устувор ўрин тутиши лозимлиги тушуниланган. Жамиятдан ташқарида маданият мавжуд эмас. Ижтимоий муносабатлардаги ҳар қандай ўзгариш маданиятга таъсир этади ва унда бу муносабатлар қандай натижаларга олиб келиши ўзига хос тарзда намоён бўлади. Шу боис маданият нафақат ўтмиш ёки бугунги кун, балки келажакка нисбатан муносабатнинг ифодаси ҳамдир. Маданият инсон фаолиятининг ҳам маҳсули, ҳам сифат кўрсаткичи. Инсоният ўзи ҳам пировард натижада маданият маҳсулидир. Маданий муҳит қандай бўлса, инсон ҳам шундай шаклланади. Маданиятнинг ижодкори, энг аввало, халқ. Халқ маданиятида аждоқлар яратган моддий ва маънавий бойликлар жамланган. Уларни ўзлаштирмай, билмай туриб, маданиятли киши бўлиш мумкин эмас. Маданият ривожидан ноёб истеъдод соҳиблари: фан, адабиёт, санъат аҳли ҳам катта ўрин тутаяди. Улар туфайли маданиятда янги ёндашув, ижод турлари, бадиий–эстетик қарашлар юзага келади. Бугунги кунда жаҳон миқёсида кенг тарқалган айрим касб турлари маданиятнинг алоҳида шакли

сифатида эътироф этилади. Масалан, китобат маданияти, кулолчилик маданияти, бинокорлик, машинасозлик, темирчилик, ипакчилик маданиятлари ва ҳ.к. бундан ташқари, фанда маданиятнинг барча халқлар ҳаётида алоҳида ўрин тутадиган турлари ҳам қайд этилади. Масалан, қишлоқ хўжалиги маданияти, технологик маданият, минтақавий маданият ва ҳ.к. Бу ҳол маданият турларини алоҳида–алоҳида ҳамда қиёсий ўрганиш ёндашувининг шаклланиши, фаннинг алоҳида тармоғи сифатида ажралиб чиқишига олиб келди. Ҳозирги вақтда маданият ва маданий ҳодисалар “Маданиятшунослик” (“Культурология”) фанининг асосий объекти сифатида олий ўқув юртлари доирасида кенг миқёсда ўрганилади. Маданиятнинг мамлакатимизнинг ижтимоий – маънавий тараққиётида тутган ўрни беқиёсдир. И.А. Каримов таъкидлаганидек, ҳеч қачон, ҳеч қаерда фақат битта миллатга мансуб маданият бўлмайди. Ҳар қандай цивилизация кўпдан – кўп халқлар, миллатлар, элатлар фаолиятининг ва самарали таъсирининг маҳсулидир. ...Маданият бизнинг умумий тафаккуримизнинг, миллий қадриятламизнинг асосидир. ...Биз ҳаммавақт кенг аҳоли қатламларининг ҳам мумтоз, ҳам замонавий миллий маданиятнинг энг яхши намуналаридан баҳра олишига имкон бериб келган маданият сарчашмаларига авайлаб муносабатда бўлишни ўрганиб олишимиз лозим. Ўзбекистонда мусиқа, тасвирий, монументал ва амалий санъат соҳаларида катта муваффақиятларга эришилганлиги тасодифий эмас. Бу санъат турлари чет элда кенг эътироф

этилган. Миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши намуналарини кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш ёш авлодни, ҳозирги ёшларимизни маънавий тарбиялашнинг асоси бўлмоғи керак.”

Муҳокама. Тил одатда ўзига хос семиологик система сифатида таърифланиб, жамиятда асосий ва энг муҳим фикр алмашиш қуроли, жамият тафаккурининг ривожланишини таъминловчи, авлоддан авлодга маданий-тарихий анъаналарни етказувчи восита хизматини ўтайди. ^{vii}

Ҳар қандай халқнинг маданиятида тилнинг аҳамиятини аниқлаш анча мушкул масалалардандир. Ушбу ҳолатга ҳар бир фан ўзгача ёндашади. Жумладан, маданиятшуносликка оид адабиётларда тилнинг аҳамияти кўпинча қуйидагича баҳоланади:

- тил – маданият кўзгуси бўлиб, унда нафақат инсонни ўраб турган реал борлиқ, балки халқ менталитети, унинг миллий характери, анъаналари, урф – одатлари, ахлоқий меъёрлар тизими ва дунёни тасаввур қилиши каби ҳодисалар ўз аксини топади.

- тил – маданиятнинг ўзига хос омбори бўлиб, у ёки бу халқ томонидан тўпланган моддий ва маънавий бойликлари, ақлий потенциали каби барча билимлар йиғиндиси унинг тил тизимида – фольклор, китоблар, оғзаки ва ёзма манбаларида сақланади;

- тил – маданиятни бир – авлоддан – иккинчи авлодга етказиб бериш қуроли бўлиб, ёш авлод она тилини ўрганиш орқали ўша миллатнинг аждодлари томонидан қолдирилган моддий ва маънавий бойлик, тажрибаларини ўзлаштиради;

- тил ўраб турган оламдаги объектларни аниқлаш, уни тасниф қилиш ва у тўғрисидаги маълумотларни тартибга солиб турувчи восита вазифасини ўтайди;

- у инсонни уни ўраб турувчи атроф – муҳит шароитига мослашишини энгиллаштиради;

- у объектлар, воқелик ва уларнинг ўзаро муносабатини тўғри баҳолашга кўмаклашади;

- у инсон фаолиятини мувофиқлаштириш имкониятига эга;

- тил – инсон шахсини шакллантирувчи маданият қуроли бўлиб, инсон айнан тил орқали ўз халқининг менталитети, анъана ва урф – одатларини ҳамда дунёнинг ўзига хос маданий образини англайди.

Хулоса. Демак, хулоса ўрнида турли лисоний ҳолатлар, хусусан маданиятлараро коммуникация жараёнида тил ва маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги ва бир-бирига таъсирини ўрганиш энг қизиқарли ва долзарб масалалардан бири эканлиги таъкидлаш лозим.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ⁱ Баскаков Н.А., Содиқов А.С., Абдуазизов А.А. Умумий Тилшунослик, Тошкент-1979,12-14 с

2. ⁱⁱ Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре. – М., 2000
3. ⁱⁱⁱ Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. - М., 2006, 135-170 с
4. ^{iv} Маслова В.А., Лингвокультурология, Москва, Академия, 2004, 12 с
5. ^v Тер – Минасова С.Г., Язык и межкультурная коммуникация, Москва, Слово, 2000, 10 -12 с
6. ^{vi} Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши академияси Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, Ғ. Ғулом нашриёти, Тошкент, 2010, 272 -273 с
7. ^{vii} Ирисқулов М.Т. Тилшуносликка кириш, Тошкент- 2008, 7-8 с